

JAARVERSLAG 2017 FREE NATURE

1

INLEIDING

2017 was een bijzonder jaar. Inmiddels staan we al tien jaar als zelfstandige stichting op eigen benen. De *Foundation for Restoring European Ecosystems*, beter bekend als FREE Nature, werd in 2007 vanuit ARK Natuurontwikkeling opgericht. Het werk van FREE Nature concentreert zich op het herstel en de ontwikkeling van spontane natuur. Hier dragen we op vele manieren aan bij. Kern van ons werk is het begrazen van natuurgebieden. Met ruim 1500 vrij levende grote grazers is FREE Nature de grootste particuliere natuurbegrazer van Nederland. Daarnaast verzorgen we cursussen en geven we advies over thema's als herstel van natuurlijke processen en natuurlijke begrazing. Hiermee werken we aan het gehele traject van plan tot uitvoering.

Het bevorderen van natuur-en landschapsontwikkeling en de vrijheid voor de mens om hiervan te genieten heeft de afgelopen tien jaar centraal gestaan in onze missie. Een doel dat we ook de komende jaren na blijven streven!

Een impressie van ons werk en de resultaten hiervan kunt u lezen in dit jaarverslag over 2017.

2

KUDDENIEUWS

Sayaguesa op Schiermonnikoog

KALVEREN VAN DONKERE SAYAGUESA'S WORDEN LICHTBRUIN GEBOREN

Sinds enkele jaren loopt er een kudde Sayaguesa runderen van FREE Nature in de duinen van Schiermonnikoog. Dit ras vertoont nog relatief veel genetische overeenkomsten met het uitgestorven oerrund. Ook hier gaat de natuur haar gang en groeit de kudde gestaag met de geboorte van nieuwe kalveren. Afgelopen voorjaar zijn er drie kalveren geboren op het eiland, bij geboorte allen licht bruin van kleur. In het gele duingrasland vallen de kalveren nauwelijks op. In de loop van het jaar en wanneer de kalveren ouder worden krijgen ze hun typerende zwarte kleur.

Hetzelfde fenomeen zien we ook terug bij de vele Tauros kalveren van de Maashorst.

Kuddes in Munnikenland

GROTE UITBREIDING VAN DE KUDDES IN MUNNIKENLAND

Het leefgebied van de Rode Geuzen en Koniks in het Munnikenland (Loevestein) is in het voorjaar van 2017 uitgebreid van 100 naar maar liefst 230 hectare. De hoge uiterwaarden en ingepolderde landbouwgronden hebben plaatsgemaakt

voor nevengeulen, een groots rietmoeras en een nieuwe dijk. Alles wat niet permanent onder water staat, moet begraasd worden. Hiervoor zet eigenaar Staatsbosbeheer kuddes in van FREE Nature. In het Munnikenland leven per eind 2017 ca 60 Rode Geuzen en ruim 100 Koniks. Hiermee is dit de grootste kudde Koniks van FREE Nature.

BEZOEK AAN KONIKS IN NATUURRESERVAAT ATAPUERCA (SPANJE)

Medio mei zijn twee medewerkers van FREE Nature op werkbezoek geweest in Atapuerca (Spanje) om dit natuurpark en de groep Koniks aldaar te bekijken. De groep paarden die in november 2016 vanuit Rozenburg naar dit grote Spaanse natuurgebied gebracht is, heeft zich goed aangepast aan zijn nieuwe leefomgeving. In maart 2017 hebben twee dierenartsen de kudde

Op bezoek in Atapuerca

bekeken. Zij vonden dat de Koniks gezond zijn er goed uitzien. Ze hebben de winter goed doorstaan. In april zijn alle dieren individueel gefotografeerd om ze beter te kunnen herkennen en de kudde zo nog beter in de gaten te kunnen

houden. Tegelijk is een deel van de kudde Heckrunderen in hetzelfde leefgebied verplaatst naar een ander gebied binnen Atapuerca. Zo is er voldoende ruimte en voedsel voor de Koniks en de overige runderen. Medio mei heeft FREE Nature

ter plaatse ook de Przewalskipaarden, wisenten en een aantal groepen Heckrunderen kunnen aanschouwen.

EERSTE WISENTKALVEREN GEBOREN OP DE MAASHORST

Op 5 mei, Bevrijdingsdag, was het dubbel feest op de Maashorst. Ruim een jaar na de introductie van de wisenten werd het eerste wisentkalf in dit natuurgebied geboren. In de weken daarna volgden er nog enkele geboortes en in totaal werd de kudde uitgebreid met 5 wisentkalveren.

In de periode van de geboorte van de kalveren trok de kudde zich terug in de bossen van de Maashorst. Hier vonden ze rust, maar lieten ze zich ook gelden. Waar je bijvoorbeeld bij in het wild levende runderen ziet dat ze vooral 's winters van bomen en struiken eten, deden de wisenten dit ook heel nadrukkelijk in deze periode. Rondom de geboorteplekken werden bomen en struiken volop gesnoeid en geschild. De kalveren trokken dartel mee met de kudde. Een ander verschil met het rund is dat de wisent als wilde diersoort pas op veel latere leeftijd geslachtsrijp is. Zo kregen 2 koeien op 4-jarige leeftijd dit jaar hun eerste kalf.

De kalveren zijn aangemeld bij het officiële wisentenstamboek, dat in Polen wordt bijgehouden.

Eerste wisentkalf op de Maashorst

KUDDESTAND PER 31 DECEMBER 2017

Dieren van FREE Nature waren in 2017 te vinden van het meest noordelijke tot het meest zuidelijke puntje van Nederland (resp. Schiermonnikoog en Vaals). In totaal zijn we aanwezig in ruim 30 natuurgebieden met vier verschillende runderrassen, wisenten, waterbuffels, koniks en exmoorponies. Het aantal dieren steeg ten opzichte van eind 2016 met ongeveer 350 stuks. De stand per 31 december was 1501 grazers en is als volgt verdeeld:

Totaal aantal grazers in beheer bij FREE Nature	
Rode Geus	167
Hooglander	323
Galloway	369
Sayaguesa rund	10
Konik	556
Exmoorpony	6
Waterbuffel	28
Wisent	42
Totaal aantal dieren per 31 dec. 2017	1.501

Opdrachtgevers FREE Nature 2017	
Eiland van Brienenoord	Zuid- Hollands Landschap
Landtong Rozenburg	Recreatieschap Voorne-Putten
Broekpolder	Gemeente Vlaardingen
De Staart	Hoekse Waards Landschap
Kuipersveer	Diverse sponsors (bedrijven en particulieren)
Slikken van de Heen	Zeeuws Landschap
Oranjezon	Zeeuws Landschap
Geuzenbos Amsterdam	Havenbedrijf Amsterdam
Klimaatbuffer IJsselmonde, Koedood zone	ARK Natuurontwikkeling
Naardermeer	Natuurmonumenten
Begrazingsgebieden Nuon	NUON
Noordwaard	Gebr. van Kessel BV
Zuidpolder	Gem. Barendrecht
Munnikenland/ Loevestein	Staatsbosbeheer
Leeuwense Waard	K3 Delta
Beuningse en Weurtse uiterwaarden	Staatsbosbeheer, GDF-Suez, Alliander
Lobberden	Centrale Industriezand Voorziening
Loowaard	Staatsbosbeheer, Wienerberger, Moorlag
Gelderse Poort	Staatsbosbeheer

Opdrachtgevers FREE Nature 2017	
Wormdal	Waterschap Limburg, Städteregion Aachen
De Rug	WML
Roode Beek	Natuurmonumenten
Rivierpark Maasvallei	Staatsbosbeheer
Kitschbach (Dui)	Gemeinde Waldfeucht
Drielandenpark	ARK Natuurontwikkeling
Kempenbroek	ARK Natuurontwikkeling (Tot 30-6-2017) St. Taurus (1-7-2017 t/m 31-12-2017)
Kanaalpark	Gem. 's-Hertogenbosch
Diezemoeding	Gem. 's-Hertogenbosch
Geuldal (B)	ARK Natuurontwikkeling
Maashorst	ARK Natuurontwikkeling
Pannenhoef	Brabants Landschap
Schiermonnikoog	Natuurmonumenten
31 gebieden	24 organisaties

Een overzicht van alle gebieden en opdrachtgevers waarvoor FREE Nature in 2017 actief is geweest vindt u in bijgaande tabel. Met onze opdrachtgevers hebben we zeer regelmatig contact, zowel in het veld, via digitale communicatiekanalen, als 'aan het bureau.'

Waterbuffels in de Noordwaard

3

JUBILEUM DAG
30 JUNI 2017
TIEN JAAR
FREE NATURE
2007–2017

Op vrijdag 30 juni 2017 was het feest. Die dag vierde FREE Nature samen met vrijwilligers, partners en opdrachtgevers het 10-jarig bestaan van onze stichting. Op en rond Slot Loevestein werd een feestelijk jubileumprogramma aangeboden met keuzemogelijkheden om presentaties bij te wonen, deel te nemen aan excursies of workshops te volgen. Zo waren er bijvoorbeeld presentaties over waterbuffel & wisent, was er een workshop natuurfotografie, werden er flora&fauna wandelingen aangeboden in het nabijgelegen Munnikenland en konden daar ook onze Konik en Rode Geus kudde bewonderd worden. De dag werd afgesloten met een barbecue met o.a. wildernisvlees. Het was een geweldige dag met een goede opkomst en een prima sfeer.

Een korte terugblik op de afgelopen tien jaar

Al sinds de jaren '90 zijn we actief met natuurlijke begrazing, eerst nog als onderdeel van ARK Natuurontwikkeling. Inmiddels beheren we in ruim 30 natuurgebieden kuddes grote grazers; runderen als Galloway, Schotse Hooglander en Rode Geus. Natuurlijk mogen we ook de Koniks niet vergeten, het wildste paard van Nederland. De laatste jaren zijn hier rassen en soorten als het Sayaguesa rund, Exmoorpony, wisent en waterbuffel bij gekomen. Zo werken we steeds verder aan robuuste natuurgebieden die op 'Eigen Benen' staan.' Op eigen benen staan hebben we ook zelf moeten leren. Natuurlijk is het niet altijd over rozen gegaan en

hebben we ook wel eens lastige tijden gekend. Toch zijn we al ruim tien jaar een niet meer weg te denken organisatie in het Nederlandse Natuurbeheer. Bovendien stonden we aan de wieg van verschillende initiatieven zoals 'Wolven in Nederland' en 'Rewilding Europe' die mede door FREE-medewerkers zijn opgericht.

Naast het vaste personeel zijn onze vrijwilligers een grote steun. Zonder de tomeloze inzet van eigen mensen en de 'ring' van vrijwilligers hadden we nooit kunnen komen waar we nu staan. Iedereen die in de afgelopen tien jaar bijgedragen heeft aan ons werk: super bedankt!

4

DESKUNDIGHEID

HBO-STUDENTEN SCHRIJVEN AFSTUDEERSCRIPTIES OVER DE NOORDWAARD

Op initiatief van FREE Nature zijn in het kader van een lopend KCNL-onderzoeksproject in de Noordwaard, verschillende HBO en WO studenten bezig geweest met hun afstudeerscriptie. Het algemene onderzoeksthema van dit KCNL-project gaat over de vraag wat de hydrologische, ecologische en sociaaleconomische effecten zijn van begrazing in de Noordwaard. De partners uit het werkveld zijn naast initiatiefnemer Free Nature de volgende partijen: Bureau Waardenburg, aannemer Gebr. van Kessel BV, Rijkswaterstaat en Stichting Sensor netwerk Achterhoek. Uit het hbo/mbo-onderwijs werken docenten en studenten mee van Inholland Delft, Helicon Velp, Wellant college Dordrecht en Hogeschool van Hall Larenstein Velp.

In het kader van dit onderzoeksproject Noordwaard 'zijn inmiddels de volgende afstudeeronderzoeken afgerond door hbo studenten:

1. *Over participatie van stakeholders in de Noordwaard* (In Holland Delft, studierichting Landscape and Environment)
2. *Remote sensing in de Noordwaard (toegepast vegetatiestructuur onderzoek)* (Van Hall Larenstein i.s.m. Bureau Waardenburg)

3. *Invloed van vegetatiestructuur typen op de doorstroming in de Noordwaard* (Van Hall Larenstein i.s.m. Gebr. Van Kessel BV)
4. *Terreingebruik grote grazers voorjaar 2017* (FREE Nature & HAS Den Bosch)

Zie ook de algemene [website](#) over dit KCNL project rond 'het monitoren van begrazing in de Noordwaard'

INVENTARISATIE VAN FLORA EN FAUNA IN TERREINEN NUON DIEMEN

Tussen mei en september 2017 heeft een ecologisch adviesbureau de begrazingsgebieden van NUON (Zeehoeve, Overdiempolder en Baai van Ballast) gelegen tussen Diemen en Muiden geïnventariseerd, op aanwezigheid van verschillende soortgroepen flora en fauna. Van deze door NUON betaalde opdracht is een uitgebreid verslag met veel fotomateriaal gepubliceerd. Dit verslag is te vinden op de [website](#) van FREE Nature.

Omslag inventarisatieverslag gebieden Diemen

Inventarisatie van
flora en fauna in
terreinen NUON
Diemen

Omslag fotobundel Geuzenbos

FOTOBUNDEL GEUZENBOS AMSTERDAM TER GELEGENHEID VAN 10 JAAR SAMENWERKING HAVENBEDRIJF AMSTERDAM

Niet alleen bestond FREE Nature in 2017 tien jaar. Het is ook precies tien jaar geleden dat we begonnen zijn met de begrazing van het Geuzenbos Amsterdam. Naar aanleiding van deze tienjarige samenwerking met het Havenbedrijf Amsterdam, is door FREE Nature beheerder Arjen Boerman een fotobundel gemaakt over het Geuzenbos, uitgegeven in een gelimiteerde opgave. Het eerste exemplaar is 30 juni 2017 op de jubileumdag 'Tien jaar FREE Nature' overhandigd aan het Havenbedrijf Amsterdam.

Een digitale versie van de fotobundel is te downloaden op de [website](#) van FREE Nature

Sociale kudde Koniks

SECONDANTEN SPELEN GROTE ROL IN KONIK KUDDES

Een groep wild levende paarden is niet zomaar een groep. Ieder dier heeft hierin zijn eigen rol. Zo bleek ook uit de publicatie in het tijdschrift Lutra, door Leo en Esther Linnartz afgelopen zomer. Zij bestudeerden het gedrag van de heng-

sten en hun sociale rol.

Volwassen hengsten blijken meerdere rollen te kunnen spelen: naast haremhengsten zijn er secondanten en vrijgezelle hengsten. Jonge hengsten leren het 'vak' in een hengstengroep, waar ze de nodige jaren doorbrengen. De aanwezigheid van meerdere harems maakt het noodza-

kelijk dat leidhengsten voortdurend concurrentie op afstand moeten houden. Harems kennen mede daarom vaak een aangepaste haremsamenstelling, waarbij naast een leidhengst ook secondanten een belangrijke rol spelen. Zeker in omstandigheden met meerdere harems biedt de aanwezigheid van secondanten voordelen: ze helpen mee de harem te verdedigen en zorgen daarmee voor de broodnodige rust voor merries en hun veulens. Secondanten hebben zelf echter weinig voordeel bij hun inzet. Ze blijken door hun inzet geen grotere kans op voortplanting te maken.

Het voorkomen van secondanten is eerder regel dan uitzondering en lijkt een relatie te hebben met kuddegrootte, rivaliserende hengsten, predatie en voedselaanbod. Het gehele artikel is terug te vinden op de [website](#) van FREE Nature.

LANCERING NIEUWE WEBSITE

Tijdens ons 10-jarig jubileum is een nieuwe frisse website gelanceerd, passend bij de technologie en de eisen van deze tijd. Vanaf 30 juni 2017 is de nieuwe website bereikbaar via domeinnamen www.freenature.nl, www.freenature.eu en natuurlijk via www.wildernisvlees.nl.

Kom eens grasduinen op onze website. In het gedeelte 'Kom zelf kijken' vindt u een uitgebreid overzicht van alle gebieden waar FREE Nature actief is. Via de kaart vindt u snel een gebied dicht bij u in de buurt. Het complete assortiment aan wildernisvlees kunt u terugvinden in onze nieuwe webshop. Hier vindt u ook een overzicht van alle afhaalpunten. Elders leest u over de visie en missie van FREE Nature en in onze agenda staan alle geplande activiteiten op een rij. Studenten kunnen terecht onder de pagina stages en als u een vraag heeft kunt u snel vinden wie de beheerder is van het gebied bij u in de buurt. Uiteraard ontbreekt een groot scala aan schitterende foto's niet!

5

WILDERNISVLEES

In 2017 is tegelijk met de nieuwe website de nieuwe webshop online gegaan. De webshop is eigentijdser en aantrekkelijker gemaakt met onder andere foto's van de verschillende vleesproducten. Ook is het assortiment verbreed met o.a. seizoen producten en bitterballen van wildernisvlees. Zie voor de vernieuwde webshop www.wildernisvlees.nl. We kunnen inmiddels vaststellen dat er blijvende en groeiende belangstelling is voor ons diepgevroren vlees. Maandelijks is er een bestelronde in genoemde webshop, waarna de bestelling afgehaald kan worden bij een van de zeventien afhaalpunten verspreid over het land.

Naast ingevroren pakketten was er in 2017 weer belangstelling voor ons verse vlees van 'Galloway Naardermeer:' afgelopen najaar zijn er weer drie succesvolle verkoopdagen geweest bij het Naardermeer.

Op zondag 17 september werd de *Dag van het Kanaalpark* gehouden. Een dag die in het teken stond van ontdekken, proeven en beleven. Voor volwassenen waren er excursies, voor de kinderen een ontdekspeurtocht. Via een speciale website, wildernisvleeskanaalpark.nl, van FREE Nature, kon er vooraf vlees besteld worden en op deze dag worden afgehaald. Ter plaatse werden door ons hamburgers gebakken en proefpakketten wildernisvlees verkocht. De dag was zeer succesvol en trok ruim 1000 bezoekers.

Vrijwilliger
Signe ten Velden
van verkooppunt
Wildernisvlees De Bilt
aan het woord

Ik ben een van de vrijwilligers van Het Utrechts Landschap en werk in 'het Winkeltje', de winkel van Landgoed Oostbroek in De Bilt. De winkel is gevestigd in de voormalige orangerie van het landgoed. Wij verkopen o.a. fruit (appels en peren) van de Kromme Rijnstreek en biologische producten zoals jams, honing en sapjes. Verder een ruim assortiment boeken, cadeauartikelen en speelgoed. Te veel om op te noemen. Maar wij zijn ook een van de adressen waar het Wildernisvlees opgehaald kan worden.

Ik kom uit het bedrijfsleven en toen ik met vroegd pensioen ging, heb ik me georiënteerd op wat ik zou kunnen gaan doen. Ik kom oorspronkelijk uit Noorwegen, een land waar natuur vanzelfsprekend is en waar toeristen (ook veel Nederlanders) in 'drommen' naar toe komen om dat te bewonderen. Ik verhuisde naar een van de mooiste provincies (Utrecht) van Nederland en ik wilde graag ook wat betekenen voor de bescherming van de Nederlandse natuur. Zo kwam ik terecht bij Het Utrechts Landschap en 'het Winkeltje.' Hier werk ik met veel plezier en ik ben al een hele tijd 'coördinator' van het wildernisvlees. De eerste lijst met bestellingen die ik van Marc Büchner heb ontvangen, was van januari 2009! Via de webshop van Free Nature kan men het Wildernisvlees bestellen. Daar kan men ook kiezen voor een afhaalpunt. Daar zijn verschillende adressen voor, o.a. Het winkeltje van Het

'In de afgelopen jaren heb ik een goede band opgebouwd met Free Nature en heb ik een aantal chauffeurs meegemaakt. Allemaal hele leuke mensen met wie ik goed kan samenwerken.'

Utrechts Landschap in de Bilt. Men kan ook bestellen via een link op de website van het Utrechts Landschap. Wij hebben 2 grote vriezers in het magazijn, maar soms is dat niet genoeg voor alle bestellingen.

In de afgelopen jaren heb ik een goede band opgebouwd met Free Nature en heb ik een aantal chauffeurs meegemaakt. Allemaal hele leuke mensen met wie ik goed kan samenwerken. Ook met de tegenwoordige chauffeurs (Toon Daanen en Wil Swartjes) werk ik geweldig samen. Elke maand (dinsdagochtend) bellen ze mij van tevoren om te vertellen hoe laat ik ze kan verwachten. De lijst heb ik dan al per mail gekregen, dus wij kunnen meteen aan de slag. Alles wordt goed gecontroleerd en de dozen gaan de vriezers in. Tijdens een kop koffie controleer ik de pakbon en dan gaan zij verder naar de volgende bestemming. Meestal draai ik zelf de dienst die middag en zorg ik dat de bestellers hun pakketten krijgen. Kan dat niet, dan heb ik een goede back-up

in de persoon van Nanda Geertsma.

In de loop der jaren is alles veel professioneler geworden. Ik werk goed samen met Marc Büchner en Marijke van Rootselaar. De klanten betalen tegenwoordig met iDeal. De pakketten zijn nu ook meer op de wens van de klant afgestemd, zoals veel 3 kg dozen. Bovendien bestel ik maandelijks los vlees. De klanten van het winkeltje kunnen 'losse' pakjes vlees kopen. Daar is heel veel vraag naar.

Signe ten Velden, De Bilt

Team Wildernisvlees hoopt dat Signe haar werk nog lang blijft doen en bedankt haar en haar team voor de enthousiaste inzet en de fijne samenwerking!

6

IN DE MEDIA

In 2017 werd in de media zeer regelmatig aandacht besteed aan 'onze' terreinen, dieren en gebieden. Onder andere in lokale en regionale nieuwssites, regionale/landelijke kranten en bij de regionale omroep was FREE Nature heel regelmatig in beeld. Thema's varieerden van vangacties tot hoogwatersituaties; alleen al in 'De Gelderlander' werd in 2017 zo'n acht keer aandacht aan het werk van FREE Nature geschonken. Zo was er in het voorjaar aandacht bij *Vroege Vogels* voor de uitbreiding van de kudde in Munnikenland. Daarnaast kwam FREE Nature bij het bekende landelijke tv-programma Brandpunt in beeld met een item over watermanagement en begrazing in de Noordwaard. In augustus waren we ruim een uur te horen op Radio 4 bij omroep Max over alles wat met grote beesten en natuur te maken heeft. In het najaar was er vanuit Vara's *Vroege Vogels* speciale aandacht voor 'klissen' tijdens hun televisie-uitzending op dinsdag 16 november. Presentator Menno Bentveld ging samen met FREE-beheerder Esther Linnartz op zoek naar dit fenomeen in natuurgebied (hoe toepasselijk) de Staart, in Oud-Beijerland.

OOK HET VERMELDEN WAARD

In het kader van de jaarlijkse zwerfvuilacties is in verschillende gebieden met behulp van vrijwilligers en/of scholieren afval in onze terreinen opgeruimd. Door het jaar heen zijn de nodige

excursies en rondleidingen gegeven, waaronder specifieke excursies als omgaan met paarden of de open dagen in het wisentengebied op de Maashorst.

Dit jaar zijn er de nodige 'natuursuccessen' te melden uit onze gebieden. Zo werd de in Nederland zeer zeldzame Bijeneter wederom in

Oranjezon als broedvogel gesignaleerd en werd de Biesbosch/ Noordwaard ontdekt door de Visarend. Tijdens de inventarisatie in de Nuon terreinen rond Diemen is een aantal voor dit gebied nieuwe planten- en insecten soorten waargenomen zoals elders in dit jaarverslag gemeld.

7

ORGANISATIE

Eind december 2017 waren 12 mensen (samen 9,5 fte) in loondienst bij FREE Nature. Naast deze medewerkers wordt een aantal freelancers ingehuurd waarvan sommigen zich het gehele jaar mede voor FREE Nature inzetten. Hiermee bestond de kern van de organisatie in 2017 uit 17 personen. Het team organiseert regelmatig overleg- en themadagen om zaken met elkaar af te stemmen. Aangezien beheerders hoofdzakelijk vanuit huis werken is dit een belangrijk onderdeel voor onderlinge afstemming en samenwerking, naast uiteraard, veel gebruik van allerlei moderne communicatiemiddelen.

De kern van FREE Nature bestond in 2017 uit de volgende personen (zie tabel).

Rond dit team is een groot netwerk van ca. 75 vrijwilligers actief. Dit is exclusief het vaste netwerk van vrijwilligers van de Federatie Broekpolder en de Maashorst Rangers (beide ruim 25 personen) met wie FREE Nature intensief samenwerkt.

Deze vrijwilligers hebben in 2017 weer een onmisbare rol gespeeld. Verspreid over de verschillende gebieden zijn deze mensen georganiseerd in kleine netwerken en onmisbaar bij het toezicht en de voorlichting ter plaatse. Heel veel dank voor hun inzet is al getoond op de jubileum dag bij Slot Loevestein.

FREE Nature blijft een gewilde plek om stage te

Kern FREE Nature	
Linda Abbing	beheerder / voorlichter en organisatie cursussen
Arjen Boerman	beheerder / voorlichter en teamlid wildernisvlees
Tanja de Bode	beheerder / voorlichter
Marc Büchner	beheerder / voorlichter en teamlid wildernisvlees
Patrick van den Burg	beheerder / voorlichter
Jos Cornelissen	beheerder / voorlichter
Jan Cuypers	toezichthouder
Fokko Erhart	beheerder / voorlichter
John de Groot	financiële administratie
Laura Kuipers	toezichthouder
Esther Linnartz	beheerder / voorlichter en kuddeadministratie
Marijke van Rootselaar	administratief medewerker en teamlid wildernisvlees
Wouter Slors	beheerder / voorlichter
Roeland Vermeulen	ecoloog / adjunct directeur
Wilbert Verriet	toezichthouder
Jos Vrolijk	directeur / bestuurder
Manon Willemstein	beheerder / voorlichter

lopen of een afstudeeropdracht te vervullen. In totaal werd binnen FREE Nature in 2017 aan zo'n 25 mbo, hbo en universitaire studenten gelegenheid geboden ervaring en kennis op te doen en zich hiermee voor te bereiden op een toekomst in de 'groene' sector.

Onze vrijwilliger Marja Niesing aan het woord

Sinds eind 2014 woon ik samen met mijn man in Rhoon, een klein plaatsje net onder Rotterdam. Ik ben Marja Niesing en sinds 2016 ben ik vrijwilliger bij Free Nature in een klein natuurgebied, de Koedoodzone in Rhoon. Dit is een natuurgebied van 7 ha en is gelegen langs riviertje de Koedood. Het maakt onderdeel uit van een klimaatbuffer, dat wil zeggen een gebied dat in natte tijden een teveel aan water op kan vangen en in tijden van droogte het water kan afstaan. De Koedoodzone wordt sinds 2011 begraasd door een kudde Schotse Hooglanders. Aan de basis van deze kudde staan 2 volwassen koeien van 12 en 6 jaar oud. Dit zijn moeder en dochter. Daarbij staat een volwassen stier. In 2017 is de stier in verband met het behoud van een zuivere bloedlijn vervangen door een andere stier.

Sinds ik bij dit gebied woon, zijn er zes kalfjes geboren. Een daarvan heb ik ook echt geboren zien worden: een heel bijzondere ervaring! De andere kalfjes heb ik binnen een paar uur na hun geboorte gezien. Geweldig om mee te maken hoe de hooglanderkoeien geheel op natuurlijke wijze zelfstandig een kalfje krijgen en hoe deze vervolgens in de rest van de kudde wordt opgenomen. Ik zie de kudde elke dag en het is heel mooi om de hooglanders van zo dichtbij mee te

FREE vrijwilliger Marja Niesing

maken, te ervaren hoe elk dier zijn of haar eigen karakter heeft en zijn of haar eigen specifieke uiterlijke kenmerken heeft, te zien hoe ze geboren worden, opgroeien en met elkaar omgaan. Ik heb wekelijks contact met de beheerder Manon Willemstein over de dieren, indien nodig vaker.

De visie van Free Nature om grote grazers terug te brengen in het landschap en zo natuurlijk mogelijk te laten leven in natuurgebieden vind ik mooi. Zelfs in het kleine gebied waar ik vrij-

williger ben is goed te zien hoe de hooglanders vormgeven aan het landschap. Door het contact met Free Nature ben ik in sommige opzichten anders naar de natuur gaan kijken en ben ik ook in gebieden geweest waar ik voorheen nog niet geweest was. Er valt nog heel wat te ontdekken. In meerdere opzichten is het dus heel leuk en leerzaam om vrijwilliger te zijn!

Onze vrijwilliger Mariet Janssen aan het woord

Hallo, ik wil mezelf even voorstellen: Mijn naam is Mariet Janssen, 65 jaar, gehuwd, 3 kinderen en 4 kleinkinderen, woonachtig in Geulle aan de Maas in Zuid-Limburg en vrijwilliger bij FREE Nature in het Natuurgebied Grensmaas in Geulle aan de Maas (75 ha). Nadat het Consortium de grindafravingen langs de (Grens)Maas in Geulle aan de Maas afgerond had en afrasteringen waren geplaatst konden in oktober 2014 de eerste Galloways in het gebied geplaatst worden. De Koniks volgden het jaar daarop. In september 2015 ontmoette ik Laura tijdens een wandeling bij het natuurgebied. Als boerendochter was ik wel begaan met de kudde Galloways.

Zo werd ik vrijwilliger. Op dit moment bestaat de kudde Galloways uit 18 runderen, waaronder 6 kalveren. Verder lopen er nog 4 jonge Koniks (hengsten) in het natuurgebied langs de Maas. Een paar keer per week ga ik een kijkje nemen in het terrein. Mijn taken bestaan uit de Galloways en de Koniks observeren, afrastering controleren en eventueel repareren. Tevens assisteer ik bij calamiteiten. Zo hielp ik bijvoorbeeld op oudejaarsavond mee, om samen met Patrick en Laura de Galloways naar een hoger en droog gelegen gedeelte te drijven i.v.m. hoog water. Het is heel mooi om te zien hoe de dieren samen

Jong Galloway kalfje (Mariet Janssen)

Mijn taken bestaan uit de Galloways en de Koniks observeren, afrastering controleren en eventueel repareren.

een sociale kudde vormen, met stieren, koeien en hun kalfjes. Hoe de kudde afscheid neemt van een dode stier heeft veel indruk op me gemaakt. Vorig jaar heb ik de cursus "Natuurlijke begrazing" gevolgd. De theorie en vooral de veldexcursies waren heel interessant. De natuur in dit gebied is nog in ontwikkeling, van grind afgravingen en

landbouwgrond naar natuurlijke gronden. De Galloways en de Koniks zorgen er samen voor dat het terrein "open" blijft. Ben benieuwd hoe het gebied er over een aantal jaren uit zal zien. Lekker bezig zijn in de natuur!

Ervaringen van onze stagiair

Bas van Blitterswijk, Stagiair bij FREE Nature
Tijdens de periode van het hoogwater gebeurt er van alles dat invloed heeft op de kuddes van stichting FREE Nature. Tijdens deze periode liep ik stage vanuit mijn mbo-opleiding bij Marc Büchner, beheerder in de Beuningse uiterwaard. Elke dag hebben we de uiterwaard gecontroleerd en elke dag de waterstanden opgevraagd.

Via www.waterpeilen.nl kregen we goede voorspellingen voor de komende vier dagen. Door het stijgende waterpeil werd het nog droge deel steeds kleiner en we moesten dus voorkomen dat de dieren ingesloten raakten en op eilandjes terecht kwamen. Zodra een nevengeul ging instromen werd de stroming te sterk voor de dieren om terug te komen. De dieren hadden op het laatst geen leefgebied meer waar ze hun eten vandaan kunnen halen en daarom moeten ze verplaatst worden en bijgevoerd.

Het kan soms een hele opgave zijn om de dieren te vangen en te verplaatsen omdat het toch semi-wilde dieren zijn. Soms heb je er een wilde stier tussen zitten die niet de kraal in wil of een boos paard die begint te steigeren en bokken. Het is mij opgevallen dat deze toch wel grote en zware dieren bizar hoog kunnen springen voor hun formaat en dan praat ik niet over de paarden, maar de runderen. De dieren kunnen ook erg

Bas van Blitterswijk

Het kan soms een hele opgave zijn om de dieren te vangen en te verplaatsen omdat het toch semi-wilde dieren zijn.

eigenwijs zijn, zo trekken ze zich er niks van aan als je ze een duwtje geeft of als je ze in hun bil prikt. Het vangen is ook niet altijd zonder risico's

daarom letten de beheerders altijd goed op en niet alleen op zichzelf en de dieren maar ook op stagiaires zoals ik, vrijwilligers en omstanders.

Als de dieren gevangen zijn worden ze tijdelijk opgevangen in andere gebieden.

Het gebied is meestal flink aangetast door het hoogwater; zo kan er een flinke laag slib liggen en kan er veel afval aanspoelen. Ook worden er veel rasters gesloopt door de boomstammen en andere spullen die meestromen met het water.

Het water heeft een ongelooflijke kracht die zich zeker laat zien tijdens de periode van het hoge water. Toen het hoge water weggetrokken was hebben we vele rasters gecontroleerd en gerepareerd. Daarna kunnen de dieren weer terug het gebied in en daar zijn niet alleen de dieren blij mee maar is dit ook voor de beheerder prettig. Ons opvanggebied was erg modderig geworden door kwelwater en omdat de dieren vooraan in het gebied met 50 stuks tegelijk elke dag hooi stonden te eten.

Bas van Blitterswijk
Stagiair bij FREE Nature

AANTAL MAASHORST RANGERS FLINK TOEGENOMEN

In samenwerking met o.a. ARK Natuurontwikkeling en st. Natuurorganisaties de Maashorst zijn maar liefst 15 nieuwe Maashorst Rangers geworven en opgeleid. De Maashorst Rangers zijn onmisbaar bij het beheer en de voorlichting van dit unieke natuurontwikkelingsproject. Zo assisteren zij FREE Nature bij het houden van toezicht op de kuddes wisenten, taurossen en exmoorponies. Ook de rasters worden met vaste regelmaat door hen geïnspecteerd. In het veld herkenbaar en aanspreekbaar zijn zij de gastheren en -dames van het gebied en vanuit het Natuurcentrum de Maashorst treden zij op als natuurgids bij de vele excursies. Ook komt u ze tegen bij de open dagen in het wisentengebied. Door hun opleiding weten zij het gedrag van de dieren in te schatten en kunt u samen met hen op pad.

De groep Maashorst Rangers bestaat inmiddels uit ruim 25 personen, goede kans dus dat u een van hen in het veld tegen komt. Schroom niet en ga een praatje met hen aan!

Maashorst Rangers

**Dick van Mourik, Vrijwilliger Munnikenland,
9 december 1954 – 23 juli 2017**

Sinds 2000 was Dick nauw betrokken bij het beheer van de grazers in het Munnikenland. Toen nog voor ARK en later voor FREE Nature. Dick zette zich met hart en ziel in voor de kuddes. De Rode Geuzen gingen hem aan het hart. Als er een dier kwijt was, zocht Dick net zo lang tot het gevonden was. En regelmatig gaf hij aan 'er slecht van geslapen te hebben' als het 's nachts onweerde of koud was. Dick was betrokken. Maar niet alleen bij de grazers, ook het grote en kleine leven in de natuur had zijn aandacht. Hij begon met het inventariseren van de vele plantensoorten in het Munnikenland. Daarna werden het de vogels. Maar de laatste jaren hield hij zich voornamelijk bezig met het kleinere spul. Insecten, gallen, paddenstoelen. Elke dag maakte Dick wat foto's van 'iets leuks' zoals hij dat dan noemde. Ruim 9000 waarnemingen deed hij op waarneming.nl, voornamelijk gedaan in zijn Munnikenland.

Dick was al jaren hartpatiënt. Op 23 juli 2017 werd dat hem fataal. Dick is 62 jaar geworden. In het Munnikenland staat inmiddels een bankje met zijn naam erop. Maar het gebied is een icoon kwijtgeraakt.

Dick van Mourik

8

RAAD VAN TOEZICHT GOVERNANCE

De Raad van Toezicht kwam in 2017 driemaal bijeen en heeft zich tijdens deze vergaderingen beziggehouden met onder andere de fosfaat-reductiemaatregelen (die (gelukkig) niet van toepassing bleken op de natuurbegrazingsactiviteiten van FREE Nature), de begroting, jaarcijfers, teamresultaten en het tienjarig bestaan van FREE Nature in 2017.

De samenstelling van de Raad van Toezicht op 31 december 2017		
Mevr. M.A.J. van der Tas	Voorzitter	Oud-burgemeester gemeente Steenwijkerland
Dhr. C.N. de Boer	Lid	Oud (regio) directeur Natuurmonumenten
Dhr. W.T. van Gelder	Lid auditcommissie	Oud commissaris v.d. Koningin Provincie Zeeland
Mevr. G.M. Leltz	Lid	Dunea / Programmadirecteur Nationaal Park Hollandse Duinen
Mevr. G.J. Nijland	Lid	Directeur Bosbouwgroep /VBNE
Dhr. H. Prins	Lid	Hoogleraar Ecologie Wageningen

9

FINANCIËN

Het resultaat over 2017 van de stichting FREE Nature sluit met een positief saldo ad Euro 40.839,-- Dit positieve resultaat is te danken aan een toename in opbrengsten uit kuddebeheer; deze groei vloeit vooral voort uit een aantal aanvullende opdrachten. De opbrengsten uit wildernisvlees droegen ook in 2017 bij aan het betaalbaar houden van beheer.

Opbrengsten uit cursussen en advies zijn in 2017 licht groeiend. Samenvattend kan gesteld worden dat FREE Nature een gezond jaar achter de rug heeft met een stabiele opdrachtenportefeuille en een groeiende klandizie voor wildernisvlees. Wel blijft een zorgvuldige bedrijfsvoering een belangrijk aandachtspunt.

Hierbij moet opgemerkt worden dat de stichting FREE Nature op zichzelf geen winstdoelstelling heeft maar wel oog moet houden voor een gezonde exploitatie teneinde de stichtingsdoelstellingen op langere termijn te kunnen realiseren.

	werkelijk 2017	begroot 2017	werkelijk 2016
Baten			
opbrengst (kudde)beheer	€ 670.723	€ 609.780	€ 654.668
opbrengst levende dieren	€ 20.927	€ 10.000	€ 39.190
opbrengst (wildernis)vlees	€ 239.441	€ 270.000	€ 282.922
opbrengst cursussen	€ 11.455	€ 12.500	€ -
opbrengst advisering	€ 26.839	€ 15.800	€ 7.063
TOTAAL BATEN	€ 969.385	€ 918.080	€ 983.843
Lasten			
kosten (kudde)beheer	€ 245.303	€ 241.355	€ 288.421
kosten verkoop (wildernis)vlees	€ 98.015	€ 113.520	€ 114.593
cursuskosten	€ 4.223	€ 5.500	€ 302
organisatiekosten	€ 580.812	€ 556.480	€ 539.066
overige kosten	€ 193	€ -	€ -
TOTAAL LASTEN	€ 928.546	€ 916.855	€ 942.382
Resultaat	€ 40.839	€ 1.225	€ 41.461

Geconsolideerde staat van Baten en Lasten

	31-dec-17	31-dec-16
Activa		
Materiele vaste activa	€ 75.852	€ 49.804
Deelnemingen	€ 100	€ 100
<i>Vlottende activa</i>		
Vorraden wildernisvlees	€ 52.958	€ 26.323
Vorderingen en overlopende activa	€ 76.800	€ 100.541
Liquide middelen	€ 275.148	€ 253.194
TOTAAL	€ 480.858	€ 429.962
Passiva		
Eigen vermogen	€ 324.562	€ 283.723
Overige reserves	€ 7.500	€ 7.500
Kortlopende schulden en overlopende passiva	€ 148.796	€ 138.739
TOTAAL	€ 480.858	€ 429.962

Geconsolideerde balans

10

TOT SLOT

Terugblikkend kijken we als FREE Nature terug op een feestelijk en succesvol jaar. Hierbij past veel waardering voor iedereen in het FREE Nature-team die hier op zijn eigen manier aan heeft bijgedragen. In 2018 gaan we zeker door met het bevorderen van mooie en spannende natuurontwikkelingen met hulp van 'onze grote grazers'. Ik nodig u van harte uit om een van 'onze' natuurgebieden te bezoeken of als (toekomstige) opdrachtgever, relatie of vrijwilliger met ons in contact te komen!

Met vriendelijke groet, namens het gehele FREE Nature team

Jos Vrolijk, directeur/ bestuurder

COLOFON

Het 'Jaarverslag 2017 FREE Nature' is een uitgave van FREE Nature

Tekst: Jos Vrolijk & Roeland Vermeulen

Foto's: Archief FREE Nature

Ontwerp: Bas Reijnen, Nijmegen

FREE Nature
Augustuslaan 36
6642 AB Beuningen
Nederland

+31 (0)6 16 68 21 08

info@freenature.nl

www.freenature.nl

www.wildernisvlees.nl

© FREE Nature

